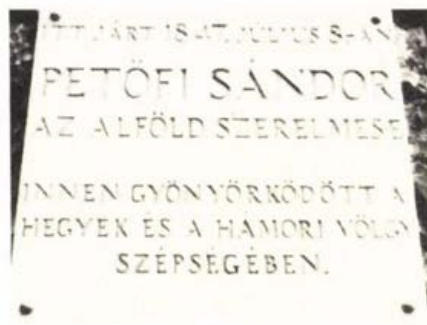

fentebb már idézett jelentés szerint 1919. március 9-én létszámuk 165 fő volt. A tizenkét nappal később megszületett, Tanácsköztársaság idején működött úttörőcsapatuk létszáma pedig ennek a három és félszerese. (Még az is lehet, hogy a toborzás és tagság a mai divatú úttörő-önkéntesség alapján történt.) Számos adat van arra, hogy ezek a csapatok és vezetőik, köztük maga a kiemelkedő szerepet játszott Halácsy Endre is, a Tanácsköztársaság bukása után cserkészcsapatként és cserkészisztiztekként működtek tovább.

A Szegeden most megnyílt és jövő tavaszig nyitva tartó cserkészkiállítás győzhet meg mindenkit arról, hogy ezt a „cserkészörökséget” nem kell szégyellni az úttörőmozgalomnak. Nincs mit szégyellni ezen a rokonságon. Ami bírálata jogos a magyar cserkészélet „mozgalmi korszaka”, a háborús évek alatti egyes vezetőkkel szemben, eltörpül amellett, amit egy ilyen: önkéntes, kreatív, áldozatot önként vállaló, hatékonyan nevelő szervezet a magyar ifjúság érdekében végezhetne, ha a mai ifjúsági mozgalom partnerként tudná kezelni.

Papp Emil

Lillafüreden, a Petőfi-barlang bejáratánál látható a képen látható emléktábla, amelyet 1987 nyarán avattak fel. Elhelyezése a Miskolci Város-építő Egyesület Diósgyőr városkörnyéki csoportja és a HNF városi bizottsága 4-es számú területi vezetőségének kezdeményezésére történt. Az emléktáblát *Katyulák István* háromi kőfaragómester készítette el társadalmi munkában. (*Kerékgyártó Mihály*)

A körösladányi báró Wenckheim-kripta helyreállítása. A közéleti szerepet vállaló Wenckheimék kriptáját Ybl Miklós tervei alapján a múlt század közepén építették. Fenntartására 30 kat. hold földet a római katolikus egyházra hagyományozott a család. Az 1945-ös földosztás során azonban ezt is kiosztották az arra rászorulóknak. Így az

épület — bár átvészelte a felszabadulást és annak következményeit — állaga állandóan romlott. Végül az 1970-es években a kripta részlemezéből készített tetőzetét az időjárás elbontotta és romlott az épület állaga.

A helyreállítás két okból volt szükséges, először is történelmi szempontok sürgették. Itt nyugszik br. Wenckheim Béla, a szabadságharc időszakának Békés megyei főispánja, a kiegyezés belügyminisztere, majd miniszterelnöke, Széchenyi István terveinek hatékony támogatója, a neves lótenyésztő. Szobra Kisbéren ma is látható, Fadrusz János alkotása. Továbbá itt nyugszik a mezőberényi, majd a Szarvasra áthelyezett evangélikus gimnázium alapítója, br. Wenckheim Ferencné Rosenfeld Karolina. Ez a család liberális gondolkozásával Békés megye közéletének erjesztője volt. A második szempont műemléki vonatkozású. Békés megye építéstörténetileg eléggé szegény, meg kell ragadni minden lehetőséget, hogy a múltból megmaradt és arra érdemes emlékeit fenntartsa, megőrizze.

Említésre érdemes, hogy a helyreállítás anyagi fedezetét az Országos Műemléki Felügyelőség, Körösladány Tanácsa és a Római Katolikus Püspöki Hivatal (Szeged) adta össze. (*Oravszki Ferenc*)

A Somló és a somlai

Ha a Budapest—Szombathely vasútvonalon vagy a 8-as főúton Somlővásárhelyhez érünk, egy csodaszép, „koporsó alakú” hegyet láthatunk, ez a Somló, hazánk egyik legkisebb borvidéke.

A Somló is bazaltsapkás tanúhegy, mint a Badacsony vagy a Ság-hegy. Mindegyiknél egy magas helyzetű, kipreparálódott lávapajzs található, és ennek vulkáni törmeléke laza, homokos, agyagos üledékekbe belekeveredve adja a szőlőnek a kedvező talajt. Tehát az úgynevezett szoknyán, a lávapajzsnek nekitámaszkodó törmeléken lejtőn folyik a szőlőművelés. Felülről nézve csaknem kerek a lávapajzs, így ugyancsak kerek és szabályos a nekitámaszkodó lejtőpalást is. A lejtő alját körben út keretezi, melyet két és fél óra alatt végigjárhatunk. Az útkereten belül, mintegy 350 hektáron terem a somlai bor. Igaz, néhol a szőlők az úton túl is folytatódnak, de ezek homoki szőlők, és a gyengébb minőségű dobai, szőlősi, szőrösöki stb. borokat adják. A hivatalos statisztika azonban újabb ezeket is a borvidékhez számítja, így alakul a somlói borvidék 550 hektár területűvé.

A kicsi területen természetesen mindig kevés bor termett, de ez a kevés különleges és páratlan volt. Erre mondják a somlói gazdák: az oroszlánnak, amikor szemére vetették, hogy nem szapora, azt válaszolta: igaz, egy évben csak egy kölykőm van, de az oroszlán. Ezért van az, hogy elég a híres nedűt egyszerűen somlainak nevezni, mindenki érti, hogy borról van szó.

A Somlón is — mint csaknem valamennyi történelmi borvidékünkön — a rómaiak telepítették meg a szőlőt. A letelepedő magyarokat virágzó szőlőkultúra fogadta. A Somló csodálatos adottságai — a különleges bor, a szép környezet, a vérépítésre alkalmas hely — mindig felkeltették az ország első embereinek érdeklődését: királyi, primási, nagyúri tulajdon volt.

I. István birtokán, Apácavásárhelyen (az imént említett Somlővásárhelyen) apácarendet alapított. Az apácák feladata volt a somlói szőlőkultúra fenntartása, felvirágoztatása. (A király bölcsességére utal, hogy nem férfiakra, a bort kedvelő barátokra bízta a hegy gondozását.) Az apácarend érdeme a Somló évszázadokon át tartó virágzása. IV. Béla királyunk 1242-ben Olaszországból (Moreából) szőlőművelő telepeseket hozat a Somlóra. Valószínűleg ők telepítik meg a furmintot, ami a később világhírnévre szert tevő bort adja. A Somló Mátyás királynak is birtoka, aki kedvenc vitézének, Kinizsi Pálnak ajándékozta. Mátyás nagyon kedvelte a hegy borát. A Bécset ostromló seregeivel is somlait itatott, s a bor okozta vitézi hevület állítólag az ostrom sikerének egyik pillére volt. A hegy Szapolyai Jánosnak is tulajdona volt, majd tőle megyeszi a pápai címre törő Bakócz Tamás esztergomi érsek. Az érsek a várat csodálatos várkastéllá alakította és gyakran tartózkodott a hegyen.

Ha királyaink asztalán mindennapos volt a somlai bor, akkor a külföldről érkező előkelő vendégek is megízlelhették és kaphattak belőle ajándékba. Így juthatott el a hegy leve messze idegenbe, és ismerték meg mindenfelé. Ahogy hírneve, ismertsége nőtt, úgy szövődtek a bor csodatevő tulajdonságairól egyre újabb és újabb történetek. Az a hír járta például néhány száz éve, hogy a somlai az öreg férfinak anyatej. Miután ezt megtudta a földön a sok öreg király, nyomban mind somlait kívánt inni. Anglia királyai — valószínűleg ezen okból — a mai napig minden ebéd után somlói bort isznak. Másik mende-monda, hogy a somlai elősegíti a gyermekáldást. Ezért fogyasztotta a Habsburg-ház rendszeresen ezt a bort. Mesélik, hogy Mária Terézia királynő hosszú időn át nem részesült gyermekáldásban. Miután rendszeresen somlait ivott, 16 gyermeke született. Az 1700-as években pedig az a hír járta, hogy a hegy bora univerzális orvosság. Ahol nem volt orvos és gyógyszerész (mint

például Zircen) ott minden nyavalyára somlait használtak orvosságul. Később azután a somlai a gyógyszerárak polcaira is bevonult, sokféle baj kezelésére használták. A mai tudományos világban is tartja magát az a felfogás, hogy a somlói bor orvosság. Pufferhatása van: akinek kevés a gyomorsava, annak a bor csinál, aki pedig savtúltengésben szenved, annak savszintjét a somlai leszorítja.

Amikor a tengeren túlra is eljutott a somlói bor, észrevették, hogy az egyetlen borfajta, amelyik a tengeri szállítás közben nem törik meg, nem veszti el szép fényét. A bornak ezt a tulajdonságát is ámulattal nézte a világ.

A somlai ritka erős bor: amikor lenyeli az ember, ahogy mondják: „melegség járja át belsőjét”. Feljegyezték, hogy az 1802-es évszámú bort úgy lángra lehetett lobbantani, mint a pálinkát. A somlói bor savas, nem itatja magát. Így a somlói bor az igazi borivók bora.

Hogyan tudta ez a kicsi borvidék évszázadokon át az ország-világ igényeit kielégíteni? Természetesen sehogyan. A somlai kiváltságosok bora volt. Ami nagyon híres és kelendő, azt hamisítani is kezdték. Így járt gyakorta a somlói bor is. Ezért szigorú törvények születtek. Akár halállal is büntethették azt, aki idegen bort csempészett a hegyre, és azt ott somlóiként eladta.

A somlói bor híre évszázadokon át egyenrangú volt a tokajiéval. Hírnevén az első csorba az 1870-es években esett: a hegyen is felütötte a fejét a filoxéra, óriási szőlőpusztulást okozva. Az újratelepítéskor a keveset termő furmint helyett más, bőven termő fajtaikat honosítottak meg a hegyen. Ezek levét a világ fejcsóválva kóstolgatta: jó bor, de nem ezt szoktuk meg, nem ezt szerettük. Ezek ellenére a somlói bor hírneve csak lassan kopott meg, még a két világháború között is jó pénzért kelt el mindenfelé.

A felszabadulás a somlói borvidék történetében új fejezetet nyitott. A nagybirtokok nagy része a volt cselédségé lett, akiknek többsége nem értett a szőlőműveléshez, kezük alatt a szőlők leromlottak. A közeli Bakony ásványkincseinek feltárásával a Somló környéki falvak lakói felcsaptak jól kereső bányásznak, egyre kevesebben mentek a hegyre dolgozni. A munkaerőhiány következtében a meredek — ugyanakkor kiváló talajú és kitérségű — lejtők szőlői lassan kipusztultak, a szőlőhatár felső szintje körben a hegyen jelentősen alászállt.

A bor ára országosan egyre olcsóbb lett, külföldi értékesítésre gondolni sem lehetett, ugyanakkor a napszám ára jelentősen megemelkedett. Így, aki nem maga művelte a szőlőjét, csak ráfizetéssel tudott termelni. A szőlő talajforgatására, trágyázására, újratelepítésre gondolni sem lehetett. A fiatalok a nehéz, az ipari munkánál kevesebbet jövedelmező, a városi élettől távol eső szőlőművelést egyre kevésbé vállalták. A hegyen végül már csak öreg, nyugdíjas kapásokat lehetett a kivénhedt, foghíjas tőkék között látni.

Mintegy két évtizede, a kiskertmozgalom hazai kibontakozásával a Somló katasztrófális hanyatlása megállt. A megöregedett, a távol lakó, a szőlőt művelni nem szerető és nem is tudó

tulajdonosok eladták birtokaikat. A napfényre vágyó, a pihenőidőben a várostól elszakadni kívánó ajkai bányászok voltak elsősorban a vásárlók. A régi birtoktesteket 6—8 szeletre osztották, hiszen a nehéz munkában megfáradt bányászcsaládok holdnyi területek megművelésére nem vállalkozhattak. Kis telkükön mindnyájan felépítették préházukat, köréje gondosan művelt konyhakertet varázsoltak. Valamennyi házhoz út vezet, autóbeállóval. Ez a folyamat napjainkra egyensúlyba jutott. A somlói történelmi borvidék területe tehát 600—800 négyzetméteres törpebirtokokra aprózódott, amelyeken mindössze 400—600 négyzetmétert borít csak szőlő. Minden gazda egyéniség: mást és másképpen termel. Egy igaz, a hegy sok ember boldogságát adja. Soha nem látott vidám, serénykedő sokaság lepi el a lejtőket a hétvégeken. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy sajnos ezzel a folyamattal a történelmi borvidék megszűnt létezni. Gyakorlatilag mindenki megissza vagy elajándékozza kis termését, eladásra egyre kevesebb somlói bor kerül.

A somlói bor korábban óbor volt. Közismert, hogy a friss somlai éretlen, színtelen. 4 éves érlelés után alakult ki az egykoron híres zamat. Ma már azonban óbor szinte nem is létezik. A jó torkú gazdák már tavaszra megisszák a termést, egyre gyakoribb a sör mellett kapáló és szüretelő gazda.

A kis birtoktestek sok súrlódás forrásai. Gyakori, hogy a gazdák egymás szőlőjébe vezetik az aláződülő esővizet, átdobálják a szomszédhoz a szemetet, duhajkodásaikkal zavarják egymást. A panaszos ügyeket a tanácsnak kellene elintéznie, de nem győzi, nem is válaszol a panaszos levelekre.

Néhány éve egy tőkeerős, ugyanakkor idegen vállalat tűnt fel a Somlón, a Badacsonyi ÁG. A hegytől messze leszakadva, az egykori dobai, orosz gabonatóblák helyén, a homokon varázsolt a legkorszerűbb technikával művelt szőlőtengert. De somlói bort terem-e a történelmi borvidék területétől elkülönült szőlőtenger?

Láthatjuk tehát, napjainkra megint megérett a helyzet, hogy változás történjen a Somlón. Igen ám, de milyen intézkedéseket kellene tenni, merre mozduljon az ügy? Érdemes visszatekinteni, tanulmányozni azokat a rendelkezéseket, igazgatási módszereket, amelyek mellett a Somló virágzott. Ezeket természetesen nem lehet napjainkban szó szerint átvenni, lemásolni, de a régi intézkedések sok elemét kellő kritikával hasznosítani lehetne.

A Somló a felszabadulás előtt „állam volt az államban”. Mint *hegyközség* maga intézte ügyeit. A Szent Márton forrásnál állt egy emeletes, fehérre meszelt épület, a Fehér Ház. Itt gyülekeztek a *hegy választott elöljárói*, és megoldották közmegelegedésre a fellépő gondokat. A rendelkezések a szőlőtulajdonosok érdekeit szolgálták, ezért a gazdák igyekeztek ezeket végrehajtani. A törvény érvényesülésén fáradoztak a *hegyőrök* is.

A felszabadulás után a *hegyközség* megszűnt. A Fehér Házat széthordták. A hegyet közigazgatásilag feldarabolták, a Somló egy-egy szeletét az alatta elterülő községhez csatolták. Napjainkban felmerül a kérdés, nem volna-e jó visszaállítani a hegyközséget? E sorok írója a Veszprém Megyei Tanács elnökének 1980-ban javasolta a somlói hegyközség ismételt felállítását. A tanácselnök válaszában helyeselte a tervet és ígérte, hogy azt a tanácsulésen megvitatják — de az ügy elaludt. Ezen a helyen ismét előállok a korábbi javaslatommal. Ugyanis a tanácsok elsősorban a saját községük gondjaival vannak elfoglalva, a hegyszelet apró-cseprő ügyeivel nem érnek rá foglalkozni. A hegyközség elöljárósága az egész hegyre érvényes, a hegy gazdáinak érdekeit szolgáló intézkedéseket tudna hozni. A sok apró birtokból a tanácsokhoz jelentős pénzüsszegek folynak be. A szőlőtulajdonosok azonban úgy érzik, hogy ez a pénz nem szolgálja a hegy felvirágoztatását. A hegyközség elöljárósága a befolyt pénzzel tervszerűen tudná fejleszteni a Somlót. Fel tudná újítani az elhanyagolt utakat, középületeket, vízvezetőket építhetne stb. Ismerve a helybeliek közmunkaszeretetét, a tervek kivitelezését a gazdák társadalmi munkával és egyéb áldozatvállalással még megtoldanák.

Mintegy két évvel ezelőtt megalakult a Somló Baráti Kör. Tagjai lokálpatrióták, akiknek szívügyük a hegy régi dicsőségének visszaállítása. Vállalják, hogy gazdái lesznek a hegynek, segítik a tanácsok munkáját. Eddig a legjelentősebb kezdeményezésük volt az az ajánlás — amit a tanácsok azután el is fogadtak —, amely megtiltja a 800 négyzetméternél kisebb birtoktest kialakítását a Somlón, így a hegyen a vég nélküli szétparcellázás folyamata megállt. A baráti társaság még sokfajta előremutató tervet készített. Javasolta, hogy a hegy természetvédelmi terület legyen. Szeretnének határt szabni a mértéktelen építkezésnek is. Szorgalmazzák, hogy minden talpalatnyi helyen — a jelenleg gyümölcsösök, lucernások, zöldséges kertek helyén — ismét szőlőkultúra virágozzék. Kívánatosnak tartják a régi

somlói fajták újrahonosítását. Javaslatukra már törvénybe iktatták első lépésként, hogy vörösbort termő szőlőt nem szabad a Somlón telepíteni. Tervet dolgoznak ki az elvadult területek újratelepítésére is. Sugalmazásuk nyomán adókedvezményt kapnak azok a gazdák, akik bort adnak le az állami gyűjtőhelyeken. Szorgalmazzák az idegenforgalom növelését a hegyen. Hiszen igen sok itt a láttnivaló: kápolnák, képoszlopok, régi pincék, források, kilátó, várom és sok-sok természeti szépség. A turisták a valódi somlait is megköstölhetnék, hírét széthordhatnák — mert bizony a somlai esetében már nem igaz, hogy a jó bornak nem kell cégér. A baráti kör tervezi, hogy a Somló jobb megismerése érdekében évenként megrendezi a Somló Napját. Az első alkalom a múlt év szeptemberében volt és fényesen sikerült.

A Somló Baráti Kör nem hatóság, csupán javasolhat a tanácsoknak. Első javaslatait a tanácsok felkarolták, de kérdés, hogy ügybuzgalmukat mindig ilyen lelkesen fogadják-e a hivatalos szervek? Ha a tanácsok nem törődnek a baráti kör ajánlásaival, vajon a társaság lelkes tud-e maradni? Ha megalakulna a somlói hegyközség, a Somló Baráti Kör lelkes vezetői lehetnének a hegyközség előljárói. (Ez év elején a baráti kör taglétszáma 70 fő volt.) A Somló Baráti Kör a hegy fejlesztésével kapcsolatos elképzelésgyűjteményének a Hegytörvény megnevezést adta. Hegytörvények 200 éve folyamatosan születnek a Somlón. A felszabadulásig valamennyi hegytörvény törvény volt, a mai csak ajánlást gyűjtemény. Ha megalakulna a Somló Hegyközség, a Hegytörvény alkotná működésének alapszabályát.

Érdekes feladat a korábbi és a mai hegytörvények összevetése. A több száz éves törvények néhány pontja ma is megszívlelendő. Érdemes lenne velük a mai Hegytörvényt kiegészíteni. Néhány példa:

● Régen is sok volt a *súrlódás a gazdák között*. A vitás kérdésekben csekély összeg befizetése után az igazságszolgáltatásra kijelölt személy azonnal döntött. Ezzel legtöbbször elejét vették a veszekedésnek, a haragnak. A gyakorta előforduló vitás kérdések megoldására szabálygyűjtemény volt, a döntőbíró ezeket alkalmazta. Napjainkban is szükség lenne hasonló helyi bíraskodásra, mert ez igen sok indulatot, feszültséget levezethetne.

● Régebben a *törvények jobban védtek a magántulajdont*. A jelentéktelen kár megtérítését is előírták. Manapság gyakori például, hogy óriás járművek egy sor szőlőt leborotválnak, részegek ablakokat vernek be, kerítéseket rongálnak. Egyre gyakoribb a lopás is. Ilyen apró ügyekkel gyakorlatilag nincs hova fordulni. Régen — még a felszabadulás előtti években is — szüret idején tilos volt idegennek a hegy területére belépni. Manapság szőlőérés idején valóságos sáskajárás van: kirándulóbuszok állnak meg hol itt, hol ott, és lekósztolgatják a termést.

● Valamennyi hegytörvény visszatérő paragrafusa volt a *dühajkodás, a trágárság büntetése*. Egy jó ismerősöm mesélte, hogy somlói birtokára — elsősorban a hétvegeken — kiskorú gyermekeiket már nem viszi ki, mert amit ott látni és hallani, az nem gyerekeknek való. A bor keltette hevületet, virtust vissza kellene fogni.

● A régi törvények *nagy szigorral őrizték a bor minőségét*. Tilos volt idegen bort a hegyre vinni, a bort hamisítani, vizezni. A somlói bor hírnevének rontóit örökre kitiltották a hegyről. A bor minőségét napjainkban is törvénnyel kellene védeni. Lassan ott tartunk, hogy nem is tudjuk, mit minősíthetünk hamisításnak. Egyik ismerősöm találoan jegyezte meg: eleink bora biológiai termék volt, a mai bor kémiai készítmény. Valóban, régen sok munkával, szakértelemmel érlelték a termést, ma marékiszámra beleszórt vegyszerekkel kezelik a bort. Az 1987-es szüret mustjának egy részét osztrák kereskedők vették meg. Az átvételkor csupán azt vizsgálták, hogy nem vizezték-e a mustot. A cukorfok után fizettek és az nem érdekelte őket, hogy répacukor adta-e a magas cukorfokot. Ide kívánczik az osztrák vásárlással kapcsolatos hivatalos hazai megjegyzés: kár eladni a somlói bort, hiszen a hazai gyengébb borokhoz adagolva azok jelentős minőségjavulását eredményezi. Egy kétszáz éves Hegytörvényben olvastam, hogy halálbüntetést javasol arra a gazdára, aki a somlóit gyenge minőségű, idegen borral háziasítja!

Láthatjuk, hogy a Somlón — mint mindenütt az országban —, minőségi változást várunk. Hiszen van, aki a Somlót megműveli. Néhány foltot kivéve a hegy szoknyáját virágzó szőlőtenger borítja. Ugyanakkor a Somló nem az a nemzetközileg jegyzett érték, ami régen volt. A régi dicsőséget kellene visszaállítani!

Dr. Bokor Péter

Az erdélyi Várfalva és unitárius temploma

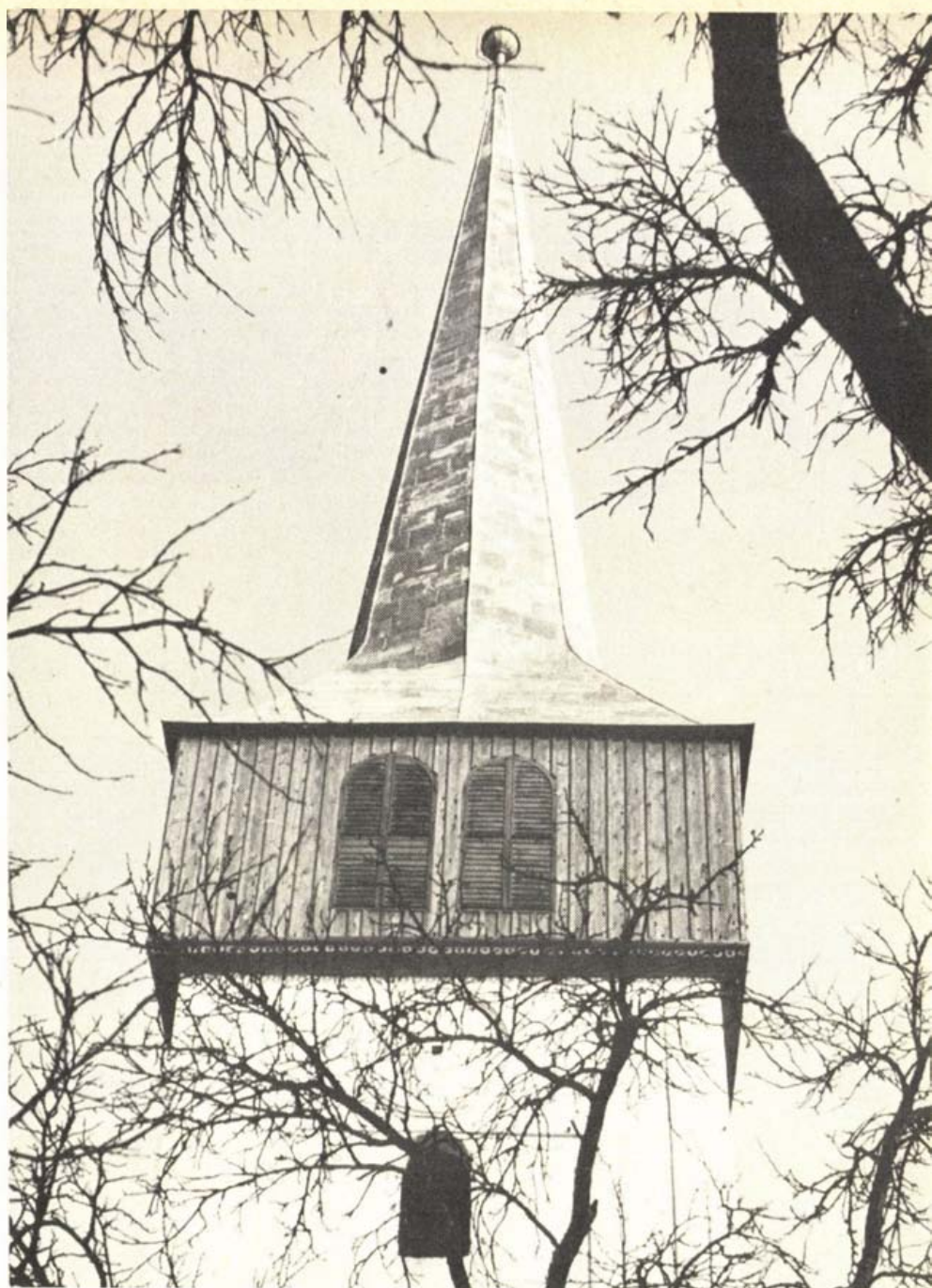
Erdélynek számtalan csodáját ismertem meg, de ha — jól bevált ókori szokás szerint — csak hétről volna szabad beszélnem, Várfalva akkor is ezek közé tartozna. Vasúti és közúti forgalomtól is elszigetelve, némán tekint le az Aranyos völgyére, melynek bejáratát idestova ezredév óta vigyázza. Dr. Roska Márton történész szavaival élve: „földrajzi fekvése olyan, hogy a természet egyenesen igen fontos védelmi pontnak jelölte ki. Aki úr volt a Várhegyen, az uralkodott az Aranyos síkja felett, s az ő tudta és beleegyezése nélkül az Aranyos-kapun se ki, se be nem járhatott senki”. Láttak a várfalviak törököt portyázni, tatárt megfutamodni és elmondhatjuk, hogy jószerint nem volt Erdélyben lázadás, forradalom vagy háború, amely ne vonultatott volna fel csapatokat a büszke Várhegy alatt.

Az ide látogató a Csegezi patakon láthat ma is működő vízimalmot, magában a faluban pedig sátoros vagy bolthajtásos kéményeket, sütökemencét, mestergerendát; egy ház falán felirat hirdeti, hogy itt már a XVI. században is laktak. Hosszasabban csak báró Jósika Aladár udvarházánál időzünk. A ma már gazdátlanul álló épületben valamikor pedig nagy élet folyt, különösképp 1913 körül, amikor a kertben végzett parkosítási munkálatok során a tulajdonos öccse három Árpád-kori sír bukkant. Szavait idézve: „E három sír kibontása után, nehogy a további kutatások rendjén tudományos értékeket tegyünk tönkre, az esetet bejelentettük az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárának, melyek megbízásából dr. Roska Márton adjunktus úr szállott ki a további ásatások foganatosítására.”

A dr. Roska Márton által vezetett ásatások során összesen 57 sírra bukkantak, Tordavár várnépének korai temetőjére. A sírokban talált tárgyak (ruhanyakat díszítő kéttagú csigák, öntött ruhadíszek és pitykék, ezüst és bronz mentegombok, huzalból sodrott nyakperecek, lemezes és állatfejes karperecek) jellegzetes X. századi magyar viseletről tanúskodnak, de találtak nyílhegyeket és I. István, Péter, Sámuel, I. András és I. László korabeli pénzeket is. A templom melletti temető már minden bizonnyal az 1092-es szabolcsi zsinat határozataként jött létre, amely a lakosságot az újonnan épült templomok köré kényszeríti temetkezni. Egyes sírokból Kálmán és II. Béla pénzei kerültek elő.

Ha tovább lapozgatjuk Várfalva meg nem írt történelemkönyvét, megtudjuk, hogy Aranyosszékhez, a legkisebb székely székhez tartozott, amely a kézdi székelyek egy csoportjának kirajzásából keletkezett. Híven szolgáltak IV. Lászlónak, hősi tetteik közül is kiemelkedik az 1285-ös győzelmük Torockó vára alatt a tatárok ellen. A szék 29 helységének előjogait egy 1289-es kiváltságlevél ismeri el, melynek értelmében szabad paraszti státusban gazdálkodhatnak a közös széki birtokon, a katonai terhek vállalása mellett. A helység első írásos említése az 1075-ös garamszentbenedeki alapítólevélben található, ekkor még Tordavár néven, 1332-től pedig már Várfalva néven ismeretes. Egy 1394. évi oklevél bizonyítja, hogy tulajdonképpen ez volt az első Torda, több mint 10 km-re a mai Torda városától. Az 1333—1335-ös pápai tizedjegyzékben már anyaegyházzal rendelkezőként szerepel, ekkor Mihály, várfalvi pap 48 dénárt fizet be.

A XVII—XVIII. századi Várfalva legfontosabb közéleti eseményei: 1618-ban Bethlen Gábor fejedelem két országos hetivásárra ad jogot; 1742-ben és 1746-ban széki közgyűlést tartanak, 1750-ben lustra, 1726-ban és 1788-ban unitárius zsinat volt itt.

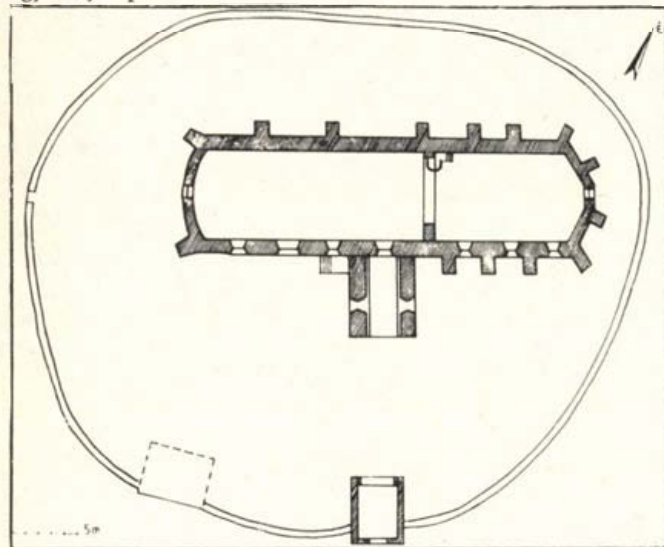
Várfalva lakosainak megélhetését mindenkor az Aranyos termékeny völgye tette lehetővé, de a földművelés mellett már a XVI. század közepétől adataink vannak kőfaragókról, a múlt század elején aranyosók hallatnak magukról, fazekassággal pedig az első világháborúig foglalkoztak. Társadalma sokáig megőrizte a székely jelleget: 1750-ben 12, 1848-ban csak négy jobbágycsaládot tartanak számon. Társadalmi kötöttségek nélkül a felemelkedésre is

nagyobb lehetőség adódott, így magyarázható, hogy innen került ki három püspök, öt széki főbíró és egy erdélyi alvajda.

A dokumentumokban megőrzött adatok mellett szájhagyomány, szóbeszéd is őriz legendás történeteket a várról, ezeket a történész Kővári László is említésre méltónak tartotta Erdély régiségei című munkájában, mely 1852-ben Pesten látott napvilágot. „Ez vár alatt régi aranyosmász nyomai látszanak. A szájhagyomány azt tartja, hogy e várban Trajanus egy aranyosmászót tett, ki idővel az aranypor beadását megtagadta, s ezért fegyverrel hanyatott ki belőle. A vár későbbi korából a rege azt beszéli, hogy e vár egykor két leány birtokába került, kiknek egyike a gazdaságot vezette, a más pedig csatákra jár.” Minden bizonnyal ez utóbbi motívumot dolgozta fel az erdélyi legendák szerelmese, Jókai Mór is az Istenhegyi székely leány című írásában.

Körsetánk során végre a templomhoz érünk. Kétségkívül ez Várfalva legnagyobb büszkesége. A fontos kereskedelmi utak szabdalta Aranyosszék állandóan ki volt téve a történelem viharának, ezt templomai is megsínylették. Ez alól sajnos Várfalva sem volt kivétel, nemcsak maga a templomépület, de 1944-ben a levéltár és a kegyeszek egy része is elpusztult. A mindmáig fennmaradt építészeti elemei közül legrégebbi egy vakolattal borított román stílusú kapu, de különösebb figyelmet érdemel a ritkaságszámba menő alaprajza, a paplak viharvert XVIII. századi fakapuja és egy régi harang, Bethlen Gábor korabeli hadiszákmány. A templom falát számos felirat díszíti, az egyenetlen, fekete betűk orvossággént hatnak a világító fehér vakolattól elvakított szemünkre. Legrégebbi ezek közül az alábbi emléktábla: „HOC OPVS RENOVATVM EST Ao/ D. 1613 29. MAY PAROCHO EXI/ STENTE IOHANE NEMAI UNNITARI/ REGNANTE PRINCIPE GABRIELE BATORI AVTORE PETRO LAPICIDA RAKOSIENSI”. Eddigi ismereteink szerint ez a világon a legrégebbi felirat, amely az unitárius vallást említi. Az unitarizmus 1569-ben a tordai országgyűlésen vétetett be mint Erdély negyedik törvényes vallása.

A templomépületről az első írás adatunk 1742. január 14-i keltezésű, egy vizsgálati jegyzőkönyvből való: „Az templomból s az torony alól az sok gaz kitisztítottassék. Az tornyon az az nagy üresség bécsináltassék, hogy havat, esőt az szél be ne csapja a mennyezetre”. Több mindent tudunk meg a monográfiáról Orbán Balázs közvetítésével: „Várfalva unitárius temploma . . . gót stílusú, sajátos méretarányokkal: hosszú és keskeny. Hogy a szentély eredetileg boltozva volt, azt a külső oldaltákok mellett a falaknak alul kiterhelő megvastagodása jelöli. E boltozat azonban leomlott, s most cifra födém helyettesíti, melyet 1672-ben Várfalvi Fodor Jakab csináltatott”. Az 1908-as általános restaurálás során azonban felmerült e régi, festett kazettás mennyezet stukatúrává való átalakításának lehetősége, és hiába szorgalmazta Pákei Lajos építész a régi megtartását, a hívek a lebontás mellett szavaztak. A kazetták elpusztultak, de szerencsére Kelemen Lajos megőrzött róluk egy fényképet.

HOC OPVS RENOVATVM EST A O
 D. JOH. ZO MAY PAROCHO EXI
 STENTE IOHANE NEMAI UNNITARI
 REGNANTE PRINCIPE GABRIELE BATO
 RI AVTORE PETRO LAPICIDARAKOSIENSI

1655-ben magas, lőrészekkel ellátott védőfallal veszik körül a templomot, de ez nem tudja megvédeni Ali pasa 1661-es portyázásai elől, és az épület elpusztul. 1672-ben állítják helyre, és a már említett Fodor Jakab befedeti.

A következő forrás Bíró Lajos lelkész füzetecskéje, melyben röviden ismerteti a templom történetét. Innen tudjuk meg, hogy 1783-ban, Tök István papsága idején az egyházközség költségén a templomot és a tornyot is felújítják, 1809-ben Ferenczy Mihály papsága alatt újból zsindelezik, 1859-ben pedig, Kökösi Orbók Ferenc papsága alatt a torony bádorgborítást kap.

A toronyban az első világháborúig két harang volt, a régebbiről szintén Orbán Balázs tollából tudunk meg egy s más: „A toronyban egy igen érdekes harang van a következő felirattal; O REX GLORIE VENI CUM PACE AMEN. MAGR HRONTUS VON BRUNT HAT MICH G. MACHT 1515. — amit állítólag Brünnből hoztak Bethlen Gábor hadjárata idején, zsákmányként”. A másik harangot, amelyet valószínű, hogy 1743-ban Schönfeldt Jakab harangöntő készített, ágyugolyókká olvasztotta a nagy világegés, de 1926 óta ismét két harang kong a toronyban. A bejárat melletti, kőből faragott, feliratos, 1742-ből való pad sem mindennapi látvány.

A templom szakszerű értékelésére az 1930-as években került sor, Kelemen Lajos és Debreczeni László munkája Nagy Domonkos lejegyzésében maradt ránk: „A templom méretei: belvilága 31 m hosszú, 6,5 m széles; külvilága 32,9 m és 8,2 m; falvastagsága 1,1 m, a toronynál 1,4 m; a torony magassága 36 m”. Szintén ők állapítják meg, hogy a templomot három részletben építették; a hajó középső részét a XII. század végén vagy a XIII. század elején, a szentélyt valószínűleg a XV. században, és végül a hajó nyugati részéhez épült bővítés 1783-ból való. A torony 1783—1788 között épült, amikor is szerződést kötnek a templom javítására és a torony építésére Farkas Ferenc kőművessel, Erős János és Gergely György ácsokkal. Daia Marian kutatásai azt mutatják, hogy az északi falon, kb. 30 réteg vakolat alatt freskó található, de ennek feltárása egyelőre még várat magára. Az eltűnt kegyszerek közül csak a legértékesebbeket soroljuk fel: pikkelydiszes ezüstpohár 1559-ből; kehely, felirata: „Várfalvi Cosa Matias deák 1598.”; pohár D. P. betűkkel (Orbán Balázs szerint Dimény Pál) a XVII. századból stb.

Ennyit árul el ma a várfalvi templom magáról. Egy-két pohár bor után már a templom körül elrejtett kincsekről is hallani, de mi tudjuk, hogy ennél nagyobb kincseket hordoznak a várfalviak magukban, és nem is kell mélyre ásni értük.

Demeter Vadnár János

SUB AUG. IMPERATORE JO.
 SEPHO III. TEMPLUM IN AOSTA 1783
 EX FUNDAMENTO RENOVATUM
 RIM VERO IN AOSTA 1784 FIERI CRA-
 VIT. Su O Sum Tu F c k UNITARIA VAR-
 Felv on ts. GLORIA IN EXCELSIS DEO.

Felvidéki palóc kislány portréja a pengőn

Valérie Malá asszony mai képe

Az Alsó-Garam mente népi hagyományait napjainkban is hűen ápoló községe Bény. A falu nevét a történészek, a régészek, de a néprajzkutatók is tisztelettel emlegetik.

A mai Bény a múltban két községre oszlott: a sáncgyűrűkön belüli Alsó Bényre, mely a későbbiek folyamán a Kis Bény nevet kapta, s a sáncok közti Felső Bényre — ez volt a Nagy Bény. Az említett hármás sáncgyűrű több mint száz hektár területen fekszik, s a rómaiak idejéből származik. A falu nevének eredete Szent István király uralkodásának idejére tehető, aki a községet Hunt német lovagnak adományozta hűségese szolgálatai jutalmául, majd ennek Bény (Byn) nevű fiáról nevezték el a települést. A falu történelmi nevezetessége a kéttornyú, román stílusban épült templom (XIII. sz.), valamint az előtte található rotunda.

Bény néprajzi nevezetessége a kurta szoknya. A fokozatosan javuló anyagi viszonyok errefelé is lehetővé tették a népviselet kivirágzását. E viselet jellegzetessége, hogy a pendelyt derékon kötik meg, az alsószoknyákat és a szoknyákat a csipőn alul, amit a „*posándli*” tart meg. Erre vették fel az alsó, csipkés aljú szoknyákat, melyek hossza mindig rövidebb az alatta lévőnél, hogy a rávarrott csipke kilátszódjék. Az ingre mélyen kivágott, testhez simuló selyempruszlikot vettek fel. A lányok általában hajadonfővel jártak, s hajukat „kifonóba” fonták. Ünnepen, templomba menet piros színű, csikorgós „tiklis” csizmát viseltek.

Ilyen népviseletbe öltözve sétált barátnőivel Rudas Valika is a templomból jövet 1939 húsvétvasárnapján. Tizenhatodik életévét sem töltötte be még akkor. Talán sejtelve sem volt e jeles ünnepen, mennyire elragadó és bájos lehet bényi viseletbe öltözve egy éppen arra járó idegennek. A sétáló lányok mellett megálló férfi a ruhák felől érdeklődött. Mint szokás, a lányok erre elszégyelltek magukat és elfutottak. Csak két lány maradt az út szélén. Ők is

Százezer B. Pengő, kiadva 1946. június 3-án.

inkább a meglepetéstől, de lehet, hogy a kíváncsiságtól, mivel az idegen elővette fényképezőgépét, hogy megörökítse őket. Így fényképezte le Valikát barátnőjével együtt.

A film előhívása után a fényképész elhatározta, hogy a képen levő egyik leányt lefesti. Ezért levelet küldött a bényi iskola tanítójának, hogy megtudja a fényképen levő copfos lány címét és nevét, valamint a szülők beleegyezését a lányukról készítendő portré megrajzolásához. Ez sikerült is, a fényképész-festő két hét múlva megérkezett és megkezdte a munkát. Napi többórás munkával két hét alatt el is készült a portré. A lány étkeztetéséről és egyéb kiadásairól ez idő alatt maga a festő gondoskodott. Nevét senki nem ismerte, sőt még azt sem árulta el, mi célból készül a festmény.

Dr. Kupa Mihály pénztörténeti kutató szerint a legtermékenyebb pénzjegytervezőink egyike, Horváth Endre grafikus készítette Rudas Valéria fényképét egy puha grafitceruzával megrajzolt, a Pénzjegynyomda tulajdonában levő rajz alapján, melyet a nyomda több pengős bankjegyünk illusztrálására fel is használt. Ő ugyanis a harmincas években nagy érdeklődéssel fordult a magyar népviseletek, különösen a palóc népviselet felé. Azok értékeinek fényképezésével, rajzolásával olyan anyagot hozott össze, amelyből később több is a pénzjegyekre került. Így jutott a bényi viseletbe öltözött lány a Magyar Nemzeti Bank jegyeire. A pénzjegyek ornamentikáját Opl János készítette.

A magyar pénzjegygyártásban nem hagyomány az élő személyek arcképeinek még életükben való megjelenítése. Kivételnek tekinthető, még a Monarchia idejében, Ferenc József császár és legkedvesebb unokahúga portréja. Ezért is számítható kuriózumnak a bényi lány arcképének megjelenítése a magyar bankjegyeken. Az 1930-as években a Magyar Nemzeti Bank Pénzjegynyomdájában ugyanis a készülő pengőre eddig ismeretlen, új portrékat kerestek. A magyar történelem és kultúra nagyjai mellett (pl. Petőfi Sándor az ötvenpengős bankjegyen) így került a pengőre az addig ismeretlen bényi lány is. Amint elmondta, a nyomdatól 1000 pengős honoráriumot kapott arcmásának a 2 pengős bankjegyen való felhasználásáért. A ma is gondosan megtakargatott szelvény szerint a bényi posta 1941. április 19-én kézbesítette az említett összeget. Amikor a pénz 1941 tavaszán forgalomba került, a falu lakosai azonnal felismerték Valikát, s nagy szenzációt is jelentett akkoriban.

Arcmásának első felhasználása az 1940. július 15-i keletű kétpengős bankjegyen történt zöld színben. Ez a pénzjegy 1941. január 20. és 1942. március 10. között volt forgalomban. A második bankjegy, amelyen szerepel, az 1945. október 23-i keltezésű 100 000 pengős volt, amely kék színben készült. Ezt a kék színű 100 000 pengős bankjegyet az infláció következményeképp a bankjegydézsma megjelölésére zöld színű bélyegjeggyel látták el. A megjelöletlen százezres 1945. december 12. és 1945. december 31. között volt forgalomban, míg a bélyegjeggyel ellátott 1945. december 19. és 1946. január 31-e között forgott. A bélyegjegyek a rossz ragasztóanyag miatt könnyen leestek a bankjegyről, ezért az komoly károsodást szenvedett. Ekkor a bélyegjegy nélküli kék színű százezres már csupán 25 000 pengőt ért, majd december 31-e után teljesen elértéktelenedett. Ezért szükségessé vált egy újabb, de most már bélyegjegy nélküli 100 000 pengős bankjegy kibocsátása megkülönböztetésül zöld és barna színekben. Ez a pénzjegy 1945. december 27. és 1946. június 15. között volt forgalomban.

Az infláció előrehaladtával bevezették a „millpengő” (értéke egymillió pengő) értékjelzést. Mivel az idő, valamint nyomólemezek hiánya miatt a 10 000 pengőstől az 1 milliárd pengősig, természetesen új címllettel, más színekkel, keltezésekkel és aláírásokkal, újra kezdték nyomni a korábbi azonos rajzú bankjegyeket, megjelent az 1946. április 29-i keletű 100 000 millpengő szürkészöld színű bankjegy. Ez 1946. június 3-tól július 31-ig volt forgalomban.

A tomboló infláció miatt nemsokára újabb értékjelzést kellett alkalmazni. Így keletkezett a „B. Pengő” (értéke 1 billió pengő). Ekkor jelent meg utoljára Rudas Valika arcképe az 1946. június 3-i keletű 100 000 B. Pengős bankjegyen, amely vörös színben került kibocsátásra. Ez a bankjegy végigkísérte az infláció végső akkordjait, mert 1946. július 2-a és 1946. július 31-e között volt forgalomban.

De kit is ábrázol a portré tulajdonképpen?

Rudas Valika Bényben született 1923. május 26-án, zsellércsaládban. Az általános iskola elvégzése után napszámósok szegődött Perenai nyugalmazott százados portájára. Itt kerteszkedéssel s a ház körüli teendők elvégzésével kereste a kenyerét. 1941-ben férjhez ment, de férjétől rövidesen elvált.

A környéken a második világháború befejeztével nagyon kevés munkalehetőség volt. Így Valika is arra kényszerült, hogy a lerombolt és elszegényedett faluból — másokhoz

Rudas Valéria fényképe, melyet Horváth Endre készített

Horváth Endre ceruzarajza, amely fénykép-felvételről készült. A rajz a Pénzjegynyomda tulajdona.

hasonlóan — munkalehetőség után nézzen. Így került Brünn (Brno) mellé Lelekovicébe, Morvaországba, ahol az ottani körzeti orvosnál kapott állást mint szakácsnő. Itt lett felesége Maly Istvánnak, aki a véletlen folytán szintén a Felvidékről jött a faluba a háború befejeztével.

Valika, azaz cseh környezetben most már Valérie Malá asszony, szabad idejében sokat

Két pengő, kiadva 1940. július 15-én.

kézimunkázott, gyönyörű hímezéseket készített. Nemrég súlyos betegség érte. Felső-jobb karjára megbénult, de bal kezével ma is rendületlenül készíti, még a szülőhelyén megtanult szebbnél szebb terítőket, kendőket.

Jankus Gyula

Források: 1. Valérie Malával folytatott beszélgetés; 2. Tajemstvi portré (Rovnost cseh nyelvű lap 1981. július 11-i sz.); 3. Sberatelské zprávy 36, 42 (cseh nyelvű lap); 4. Az Érem 1983/2. száma.

Jégörzők, tükörbe nézők, ellátók — táltosok nyomában

Szinte hihetetlen, hogy az ezeréves kereszténység sem tudta népünk lelkéből a pogányvilág némely elemét eltüntetni. A folkloristák, néprajzkutatók még ma is rá-rábukkannak itt-ott a most már csaknem teljesen a passzív tudatban élő, a betegség — vagy megrontó démonok — elhárítására mondott, keresztény színezetűvé vált pogány varázsigékre, ráolvasásokra. Sámánhitünk talán legtöbb emléke Moldvában, a Bákó vidéki magyarságnál maradt fenn a közelmúltig. Az itt gyűjtött adatokból a *jégörzőnek*, *tükörbe nézőnek* és az *ellátónak* alakja bontakozik ki.

Ismeretes, hogy a középkori varázslók különleges tudományának számított a felhők elűzése, „elintése”, ami a Bákó vidéki magyaroknál csaknem napjainkig fennmaradt. Róheim Géza írja: „A moldovai csángóknál a táltos ember nem csak jóslja az időt, hanem csinálja is. Pénzt, búzát, kukoricát visznek neki, ha sokáig nincs eső.”¹ A *jégörzőnek*, *zégörzőnek*, vagy *jégbordozónak* alakja a jóra-rosszra kapható *garabonciás* alakjával azonos. Igaz, hogy az idők során népünknel a táltos alakja jelentősen kavarodott a garabonciáséval. Ez könyvből olvassa bűvöleteit, vihart eloszlat vagy támaszt, illetve jégesőt küld a falu határára vagy ellensége szőlőseire, szántóföldjére. Mondakörében rendszerint a sárkány is szerepel. A jégörzőnek garabonciás könyv, bot vagy ostor van a kezében, fején kalap, fellegekben jár, és az emberek megbüntetésére van küldve. Őt tisztelték, de nem szerették — inkább rettegetek tőle. Habár a jégörzőnél néha táltosra jellemző tulajdonságokat is felismerünk, az ellátótól — vagyis táltostól — élesen elkülönítik.

„Más a jégörző más a táltos. A jégörző rosszval jár, a táltos a zangyalval jár; aki neki megjelenteti, hogy mi lesz.

Az ellátónak a Zistentől van adva a *tudománysága*. Vót nekije aki megjelentse. Ha rosszra vitte lenne, akkor rossz szellemek lettek lenne. Aki *bat ujjal*, vagy *foggal* született, az rossz. A Zisten kiválasztotta, hogy látszódjék, hogy rossz. Kinek van foga félre kinőve, az *jegesember*, az sokat tud csánni. Ki tudja mit tud csánni? A *zellátó* olyan szép vót, mint a szép vászon.” (Klézse—Cleja)

„A táltos mindent tud erről a világról. A zembert megnézi, s tudja a gondolatját, hova menen, s honnan jő. Többet tud, mint a Zisten. A táltost jobban hitték, mint a Zistent, met őt mindenki látta, de a Zistent nem. Mikor a táltos megnezte a zembert ennek fogott fájni feje. Azt mondták, *megigézte*, s ekkor bába kellett *kicsinálja*. Akkor mondják, *megjött a feje*.” (Gyoszeny—Gioseni)

„Még táltos papok esz vótak régen, szok üdeje. Halltam én esz zöregektől. Mit e táltos pap mondott, mind bévalósodott idefelé. Nagy verekedéseket (háború) *mondott* a táltos pap. Ő tudta a jövődöt, hogy lesz. Neki csak úgy jött a zelméből. Táltosnak nem kellett tükör, semmi sem.” (Klézse—Cleja)

Ellátónak tartották a Klézshez tartozó pokolpataki Halmágyi Mihályt, vagy ahogyan még nevezték, Beteg Mihályt.

„Lábaiban nem voltak csontok, egy kétkerekű szekéren taszíták. Zasszonyok mondták, menünk a zellátóhoz, lám, még mit mond. Annál mindig sokan vótak. Ha jött valaki olyan, akkor azt mondta:

— Most jő egy rossz, ne eresszék bé! Keresztenyám, ezek nem jöttek jóból. Ült, ült sokáig ült, felfogva a kezeit s azt mondta: — Menjen el az a kettő a zajtóból.

Azok úgy mentek vót oda, hogy lássák csak, mit hazud ez a zellátó. Az nem hazudott, há monda, amit tud. Mind elmentek azok, minnyá keresztet vetett, s megfogta a zimádkozót. A zellátó beszél a túlvilágról. Megmonda, hogy meghót apám, ő megmonda, hogy Pokolbá van, Mennyországbá van. Annak pénzt úgy tették a mellére. Pénzt nem adták papnak, ellátónak adták.” (Klézse—Cleja)

„A zellátó meglássa bűnyiket azoknak akik bűnöztek. Beteg Mihály ült a zágyba. Oda ment egy kukóna (nagysága) de nem csak ő, oda sokan jártak. Aszonta annak ki vigyázott rea, hogy menjen ki s mondja meg, hogy ne máj (még) jöjjön bé. Akkor a kukóna letérgyépelt.

— Menj mondjad, eröst bé kéne menjek, beszéljek vele. Akkor aszonta Beteg Mihály:

— Mongyad, ha onnat béjő térgyen, mekkora hosszút kell, jöjjön bé imádkozzék.

— Mit imádkozzak?

— Amit tud.

Erre bément térgyen, beszélt vele s megmonda a bűnit. Ez a bűnöm. Akkor a kukóna eljött onnat s elkezdte szenvedtetni magát, hogy a földre feküdt le, kopac deszkára. Se a feje alá nem tett párnát, semmit nem tett. Szendettette magát, met ulyan vétke vót. Ezt tudom, ezt értem. Mikor ment átal a patakon akkor megmosta a lábait, elment s lefeküdt a kövékre. Ő mikor kicsánta a szenvedéseket elment oda Beteg Mihályhoz. Az azt monda; Vegyen nemtudom hány templomba kánygyelálot (mécses), fizessen miséket, vegyen gyergyát, adjon e hótaké.

— Aszongya, mit adjak?

— Miye van?

— Nekem mindenem van. Van egy nagy livádám (kert) almával teli, gyióval teli.

— Adjon almát, adjon gyiót, adjon mindent.

Adott s megjött, de már nem él. Isten bocsássa meg.” (Klézse—Cleja)

„Úgy üsmertem, örökké beteg vót. Nem aludt soha. Úgy ült, énekelt s beszélgetett, de aluvást nem aludt soha. Az írás előtte vót, imádkozott, énekelt amikor ellátott, akkor monda a zövéit. Mondta Jézust, Szűz Máriát, Szent Mihályt, Szent Pétert, Szent Jánost. Ki odament, kellett énekeljen az es. Ki nem vót tiszta, nem lehetett odamennyen. Olyan vót mint Jézus. Halmágyi Jézusval járt. Lássa-e Krisztus urunk, hogy ül ott (szentképre mutat), ő es éppen úgy ült. Ő tudott mindent.” (Klézse—Cleja)

Lujzikalagorban századunk első évtizedeiben élt *ellátó*, akihez a szomszéd falvakból is eljártak.

„Mámámék csántak egy kutat a kapuba. Ők bémentek enni s elhagyták a marhákat, hogy sítettöjdenek, melegedjenek meg. Vót két ökrök s egy ünő. Odament az ökör s béütte az ünőt a kútba.

Vót Kalagorban egy ellátó. Mikor odament Mámám ő megmonda: Magáéknál béütte az ökör az ünőt a kútba, kivették s nem pacilt semmit.² De maga kell adjon két fehér hagymát. Ne adjon kenyeret há adjon meleg málecskát, *borcsos babot* (savanyú bableves) istennévbe. Keednek van meghalva három leányecskája.

Úgy vót hogy monda mámámnak. Tátám vót a háborúba, még nem vót meghalva.

Magának a zembere még nincs meghalva, de ez szegény ül egy tötösen, egy hideg fal mellett készen a halálra. Fizessen egy olvasót, hogy megszabaduljon a nehéz betegségtől.

S aztán fizetett mámám, met úgy vót, hogy monda. De ő honnan tudta, hogy a marhát béütték a kútba? S azt monda, hogy azét ütték bé, hogy vártak a holtak istennévbe. Úgy könyörögnek Szűz Márjának, hogy kapjanak egy csepp vizet, mert a böjti étel eröst drága. Zura béjött, örökké szidta a fehérnépet, hogy jár oda.

— Kijed járt ott?

Úgy rendíté mámám nekem.

Kicsike vótam én nem jártam ott. Hadja el ember mikor elmegyek én örökre, meglátom mi van ott; meglátom az örök világot.

„Sokat aludt e zasszony, az a zellátó, mondott s aludt. Kilenc napig aludt, ült úgy. Ulyan vót mintha meghót lenne, de nem bírták eltemetni, met a szüve járt. Akkor ett egy faláska édestejet, elhörpintette. Egyebet nem vót embere, jött ki orralikán. Így élt két vagy három évet. Akkor Kalagorba vót páterszeminár. Páterok mentek nézték, de nem bírtak csánni semmit nekije, mikor vót el az a betegség, hogy ül vala egy darabig. Osztán ulyan vót teste, kezei kicsipkedve hótaktól, hogy mond meg nekem is, mond meg nekem is mi kell. Aszonta mámám, zingit kifeszítette e bongot, hogy ők nezték.” (Gyoszen—Gioseni)

Pusztinán ha valaki kitalál valamit, szokás mondani: „Úgy tudad, mintha tátos lennél.” A húszas években még élt itt Ferencz Józsiné, Jakab Rózsi, akit Mondó Rózsinak becéztek.

Mint öregasszonyt nem nevezték ugyan táltosnak, de hittek táltos tudományában, amiért becenevét is kapta. „Mondó Rózsi a zurától elmaradt, aztán magára élt, öregasszony vót erősen. Ágyba esett, lebetegedett s hót meg. Akkor, amikor jött helyre kérdették a másíkok:

— Mit látott a másvilágon?

— Mit láttam? A te anyád olyan csóré, sem inge, se kendeje, se katrincája nincsen.

— Jaj akkor kell adjunk!

— Ha adtok, adjátok nekem.

Akkor adták neki. Máccor mikor még elesett, úgy ment a szüvire, úgy, hogy nem szuszogott tíz-tizenöt minutát, szöktek essze szomszédok. Mikor helyre jött, kérdették:

— Mit látott s mit hallott, Rózsíné, másvilágon?

— Jaj te, apádnak nincs étele s úgy mondta egy kicsi túrót, egy kicsi szalonnát, mét nem mondod, Rózsika, adjanak, mert nincs, amit egyem.

Akkor a zasszony ment haza, vitte a túrót, szalonnát, tojást s vitte Isten nevíbe, hogy vigye el zapjának. Ez így ment két-három esztendőbe, amíg meghót. Utófelé a baba úgy megrakodott, annyi félét vittek neki. Akkor mondta, pokolba hogy van.”

— Zember, melyik ezen a világon elmenyen más asszonyához, vagy a zasszony elmenyen s más emberivel élnek, a másvilágon láng jó ki a szájából. Amelyik anyós felülteti a fiát, hogy verd meg a zasszonyodat, mert né így tett, úgy tett, s mikor a fia veri a zasszonyát s ő hallgatózik a zablaknál s mondja, be jól teszi, ennek úgy kellett, az fel van akasztva fülitől a fára s rája a fát.

Úgy vót-e nem vót-e, nem tudom, de örökké evvel jött elé. Vót egy kinőtt foga, így félre. Tudományos asszony vót. Sütött nekünk sokat. Vitt anyám oda, mikor ilyen kicsike vótam.” (Pusztina—Pustiana)

„Ellett, beteg lett. Három napig úgy ült, ulyan betegen, majd három napig. Leánkacska vótam s lapicskával hajtogattam le a legyeket róla. Mikor helyre jött mondta, hogy mikor így van, nehogy elégessék vagy valmit csánnyanak neki. Ő pacilt így (így járt) háromszor. Mikor harmadikszor így pacilt, odajöttek a páterek. Mikor kijött az ajtón, leborult így ni. Akkor visszaeresztették s azt mondták, mikor megjő, akkor menjen bé a páterhoz. Mikor bément, a páter azt mondta:

— Te ezt a betegséget mikor kaptad? Leányul kaptad vagy asszonyul kaptad?

Ő azt mondta, asszonyul kapta, nem leányul; hogy férjhez ment, azután. Azt mondta a páter, ha leányul kapta lenne, a zurától elvették lenne.

— Ha itt kaptad, a Zisten segéljen. Aztán eljött haza s nem lett el többet. Mikor *ellett*, csak tejet ivutt. Csepp tejet eresztettünk míg elvót. Aztán egy kicsi vízzel megmosdattuk, egyebet nem csántunk semmit. Mikor *megjött*, azt mondta, a magasságos Szűz Márával beszélgetett s ahol ment, a jobb felibe mind a zemberek s a bal felibe mind a zasszonyok vótak. S azt mondta, hol vót, ulyan szép hely, hogy nem kívánczozott visszajöni soha. Kilenc gyermeke vót s 1929-ben halt meg.” (Pusztina—Pustiana)

„Hogy tette magát, hogy nem, de *ellett*. Mikor kérdették, hogy hol vót, azt mondta: elvót a túlvilágra. Hát ott mit látott? Egyiket így kínozták, másikat úgy. Itten a világon ha jót tettél, ott es mind csak jó vár, de ha ezen a világon rosszat tettél, ottan es rosszat kapsz.

Mondó Rózsi úgy *lett el*, hogy véle akkor nem tudtál beszélgetni. Hengergették. Ő akkor csak nem hót meg, *elvót*. Sohat aludt erőst, őt nem tudták öbreszteni es fel, meddig el nem jött a jó üdeje, hogy kimenjenek a fejből hol járt. Mikor megöbredt, akkor mondta, ezt látta a túlvilágon, hol járt.” (Pusztina—Pustiana)

A Bákó vidéki magyarok körében a közelmúltig több faluban létezett *tükörbenézőnek* nevezett varázslóasszony, -férfi. Bár tulajdonságaik néha hasonlóak a táltoséhoz, a lakosság mégsem tartotta őket ellátónak, vagyis táltosnak.

„Trunkban vót egy *tükörbenéző*. E nem vót tátos. Egy éjen ott háltam, azt hittem, soha ki nem világosodik. Azt hittem, elvisznek ingem is. Őt egész éjen gyötörte valami. Nem tudott alunni. Nem láttam, de gondoltam, Istenem, ehhez ördögök járnak. Ő deszkentált (ráolvas) s a betegek meggyavultak. Akármilyen beteg vót, meggyavította. Én kérdezni fogtam, hogy

¹Róheim Géza: Magyar néphit, népszokások Bp. 1925. 32. old.

²Nem történt vele semmi.

ő miket mond, mikor deszkentál, mibe lisztbe, vízbe, hogy lám szent szavakat mond-e? Szent szavakat mondott:

Elindula Szent József boldogságos Szűz Máriával,

Szemei bétakarva fehér ruhába.

Kitakará szemeit, szembe megnézi,

Halálra megigézi.

Maradjon tisztán, mint Krisztus adta, anyja szülte.

Mikor halltam, Szűz Máriáját mondja, akkor úgy es megkérdeztem: — Kejed mondta-e papnak ezeket, hogy miket csán (csinál)? Aszongya, igen. Akkor aszonta pap: jót csánj, de rosszat ne, örökre el leszel kárhozva; én nem es csánok senkinek rosszat. Ő tudta, hogy mikor kell meghaljon. Ingemet úgy akart megtanítson. Aszonta, könnyen meg tudom tanulni, met le tudom írni. Leírtam sok mindent, de nem azért, hogy megtanuljam, hogy lám, miket mond ő, nehogy valami gonosz meglapuljon ingemet. Akkor aszongya, vigyék egy kicsike tükröcskét, minek két színye van. Vigyem oda, s hagyjam ott három nap, s három nap múlva vigyem el. Odavittem, s otthagytam. Három nap múlva elmentem, hogy elhozzam, s akkor azt mondta tegyem bé fejem alá, a párna színye alá, hogy ritta háljak. Én a tükröt elhoztam, bétettem a fejem alá, hogy mondta. Egész éjen úgy jött, hogy a fejemet valami körmöcsöli. Aszonta vót, hogy kilenc nap múlva vigyem vissza. Visszamentem s asszongya:

— Visszahoztad-e a tükröt?

— Tudja-e, mi? Kilopták a kölykek a párnából s nem adták vissza.

— Jaj, leányom! Rossz, hogy nem tanulod meg, met én két esztendő múlva halok meg, senki nem lesz, aki egy beteget meggyavítson.

Mondta nekem, hogy idejárt komaasszonyom. Honnan tudta, hogy komaasszonyom, Aszongya: — Adott egy ezerfrankot, hogy öljelek meg téged. Akkor azt mondtam: menj el, te istentagadó, hát te nem látod-e, mi vagy, te tekerdő! Te olyan férhez járó vagy, hogy Isten örözzön meg. Megmondtam, hogy rosszféle. Megölted komaasszonyodat! Bandinének megszorítottad a nyakát, s most ezt az asszonyt akarod te megölni?

Ez olyan vót ez a tükröbenéző, hogy meglátta, ha valaki meg akarta a másikat étetni, vagy valami rosszat csinált, elment a cigányéhoz, hogy megfermekálják (elvarázsolják). Engemet igazán megfermekált. Kilenc esztendeig olyan beteg vótam, hogy a kezeim nem emelkedtek fel, nem tudtam sem enni, sem ittani." (Klézse—Cleja)

„Nálunk Nagypatakon Bufti Mihály tudott tükrökből mondani. Jöttek messzünnet vonattal, sz kártyáztatták meg.” (Nagypatak—Valea Mare)

„Vót nálunk Cserdákos Mária. Neki nem vótak gyermekei. Egyszer mondta a zura: — Háj (gyere) te, menjünk bé Trunkba Petrás Péterhez, mondja meg az a zember nekünk, lesz-e vaj egy gyermekünk?

Bementek. Aszongya, ő megcsánnya, hogy legyen gyermekik. Nekifogott, sz elővett egy *illogatót* (ivócsésze), fődből, csánt mit nem, deszkántált (ráolvasott), egyszer befédte, sz mikor kifedte, azt mondta: — Hájtok (gyertek), nézzétek meg, mi van benne?

Mikor oda békukkantottak vót, vaj egy öt gyermek csórén, úgy sírültek abba a vízbe. Sirtak. Aszongya: — Né, ennyi gyermeketek lesz. Kell nekem hozzatok egy tyúkot, egy-két éveg pálinkát, egy dimizsán (demizson) bort, még vagy két disznyólabát, csináljam meg, hogy legyen nektek gyermeketek. Né, mennyi gyermeketek lenne.

Aszongya a fehérnép: — Nem kell nekünk ennyi szok, vaj kettő elég.

Ők bévítették azokat mit mondott, mindent, sz deszkentált, adott valami vizet. Mikor meghót Petrás Péter, pap nem temette el. Nem adott harangot. Úgy temették el, mint egy kutyát.” (Nagypatak—Valea Mare)

„Itt Bogdánfalván es vót egy leány, mellik tudott tükrökből gicsilni (jósolni). Odament tőlünk két asszony. Göröncs Mária, nem tudom kivel. A tükröbe néző csánta a zételt, s azt mondta: — Üljenek le ide. No, hogy eszem, megiknak deszkántálok, megnézem a tükröt.

Kicsinálta a zételt, de két tányért tett. Emez úgy gondolta, hogy őket es akarja híni, hogy egyenek. Mikor enni fogott, egyet fittyentett, s akkor kibutt a zágya alól két kígyó. Odamentek, a zegyik tányérből ett ő, s a másíkból ettek a kígyók. Hogy ettek a kígyók, egyet fittyentett, s még visszamentek a zágy alá, s elbúttak. Zegyik kígyó lábón csúszott a zágy alá.

Fehérnép beszélte nálunk a házba, mellik odajárt.” (Nagypatak—Valea Mare)

„Vót egy öregasszony a faluba s az sokat tudott mondani zifjúságnak, ha egy leány eladódott, vaj egy megházasodott. A zöregasszony nezett a tükröbe, s mondta: ez a leány tégedet szeret vagy nem szeret. A legény modta, hát mit lehet csánni, hogy én azt a leányt

elvegyem. A zöregasszony nezett tükörbe, s mondta: — Menj el jóregevel, míg felkel valaki, vegyél vizet abból a kútból s hozjad hezzám.

Akkor úgy tett a legény, csak a leányt el tudja venni. A legény kilenc kútból hozott vizet, mi nincs megkezdve. A zöregasszony csinát mit csinát, s mondta immá jöjj el ilyen s ilyen napon, egy hétre vagy kettőre, s akkor megmondom mit kell csánni, hogy ezt a leányt el tud venni. A legény megfizette a zöregasszonyt, hogy nem dolgozott hejába.” (Gyoszen—Gioseni)

A Bákó vidéki csángómagyarok csaknem a XX. század közepéig hittek az ellátóban, tükörbenézőben és jégörzőben. Ma viszont ezekből élőt már nem sikerült találni, s mivel jelenleg rendszeres gyűjtésről sem lehet szó, leírásuk nem teljes. A gyűjtésben szereplő hiedelem-mondák és történetek betekintést nyújtanak az ősi sámán-hitünknek a Bákó vidéki magyarság passzív tudatában élő emlékeibe.

Világosabbá vált viszont, hogy bár mind a tükörbenézőben, mind a jégörzőben táltos tulajdonságokat ismerünk fel, az itteni nép nem minden jégörzőt, még kevésbé tükörbenézőt tekintett ellátónak, illetve táltosnak. A táltos sem volt minden esetben jégörző. Nem sikerült pontosabb adatokat találni a táltos huzamos alvásáról, fölös számú csontjáról, felavatásáról stb.

Tény viszont, hogy a Bákó vidéki magyarság népünk egykori sámán-hitének számos emlékét megőrizte egészében a közelmúltig.

Faluhelyi Andor

Templomjárás, angyalcsapás

Gunda Béla, a Hans Koren-émlékkönyvben megjelent tanulmányában azokról a fából épített ólakról, kamrákról, csűrőkről, istállókról, lakóházakról, haranglábakról és templomokról írt, amelyeket a kárpáti kulturális területen szétszedett állapotban vagy a talpgerendáik alá rakott fahengerek segítségével kisebb-nagyobb távolságokra elszállítottak, elvontattak.¹ Gunda Béla tanulmányához kapcsolódóan azokról a templomokról szeretnék röviden megemlékezni, amelyek a helyi mondák, vallásos legendák, tréfás, falucsúfoló mesék szerint mozgottak, egyik területről a másikra áttelepültek vagy áttelepítették őket.

A mozgó templomokra vonatkozó mondákkal a XVIII—XIX. századi levéltári iratokban, írásos feljegyzésekben is találkozunk. A Fejér megyei Martonvásáron és környékén birtokos Brunszvik-család pozsonyi levéltára egy 1732-ben keletkezett tanúvallatási jegyzőkönyvet őriz, amelyben egy ilyen mondára bukkantunk.² A Martonvásáron és környékén élő hagyomány szerint az egyik ráckevei templom a Vértesen és a Mezőföldön, majd a Dunán keresztül vonult a mai helyére. Vonulása közben Gyűrő, Kuldó, Tordas, Kálozd-pusztá, Martonvásár, Szent László-pusztá, Szent Miklós-pusztá és Ercsi határában egy nagy árkot húzott. A tanúvallatás során erről az árokról és a templom vonulásáról kérdezték meg az érintett települések lakosai közül tíz tanút. A tanúvallomásokból érdemes néhányat szó szerint idézni: Gárdonyi György 60 éves etyeki lakos, a komáromi jezsuiták jobbágya: „Atya urátul, ki 103 esztendő korában halt meg, halála előtt 8 esztendővel hallotta. Edgyütt Rátzkevében menvén 4 ökrök vásárlására, hogy Duna szigetben lévő két templomnak árnyékjában edgyütt hevertének, az atya mondotta: Fiam, ezen napkelet tornyával álló templom onnal felől jött a Vértesen és Dunán által ide.” Dubowszky István 60 éves tordasi lakos: „Fátens uram is Tokajnak veszedelmekor származván erre a földre Gyűrőra a kuyutz világ előtt jóval is hallotta közönségesen az öreg s régi emberektől, hogy onnant föltől a Vértesen által templom ment volna igyenesen a gyűrői s tordasi Haraszton által, a mint tudnillik mai oculata, a' mely árkon gyöt a Budai útig, és ugyan ezen árok látható képpen Ercsi felől a Dunán által szolgál mindig hallotta templom által menetele jelének lenni, és hogy Dunán túl való szigetben lévő két templomnak egyikét tartották azon templomnak . . .” Kalkó György 29 éves tordasi jobbágy: „Ezen Fátens Gyűrőn lett a világra, onnan jött Tordásra lakni, ez itt hallotta, hogy kérdésben lévő templom Nagyszombatnál lévő

¹Gunda Béla: Beweglichkeit der Gebäude im Karpatischen Kulturraum. Tradition und Entfallung. Volkskundliche Studien. Szerkesztette: V. Hänsel — M. Kundergraber — O. Moser. Trautenfels, 1986. 79—92. old.

²Szlovákia Központi Levéltára, Pozsony. A Brunszvik-Chotek család levéltára. X, 7, Lad. K.

Moderdorf nevű faluból jött volna a Vértesen, gyürői és tordasi Harasztón által Ercsiig, onnan pedig igyenesen a Dunán által menetelének árka mai oculata szerént tarcsón . . .” Fehér György 65 éves nemes, a martonvásári pusztán él: „Fátens Uramnak az attyáé ugyan Fehér Gergelyé lévén azon Sz. Iváni, Sz. Lászlói és Sz. Miklósi Puszták, melyeknek határit keresvén attya ura Buda meg vétele után ötödik esztendőben édes attyának Gyúrón igen öreg fogot bizonysgái lévén akkori ott való szabados házánál leg ottan elől hozakodván questionalt templom Dunán által menetelének jelensége, attya ura háta megett állván s szolgálván Fátens Uram hallotta mint attya urától úgy több egyben gyült öreg emberektől bizonyítani, hogy azon öreg emberek idejében is valóságosan hallották az attyoktól, hogy a gyürői és tordassi Harasztón Dunára szolgáló árok lett volna templom menetelének jelensége. Fátens Uram emléttet pusztájukat bírván, mivel azon árok keresztül által szolgál rajtok száma nélkül volt azon árkon, 's látta, de sokkal látzatósabb volt, mint most. Hallotta azt is, azon gyülekezetben, hogy mikor azon Templom a Harasztón által ment, nagy barangszóval hallotta menni . . .” Kónya György 63 éves nemes, kuldői lakos: „Harminchat éve Kuldón lakik, s itt kivált Kiss János öreg embertől, ki még török világban itt Gyúrón lakott, több öreg emberektől és elégszer hallotta, még most is a pásztor gyermekeknél közönséges hire vagyon azon kérdésben való templom által menetelének, hogy jele s hele maga után hagyatott volna igyenesen a gyürői és tordasi Harasztón egészen a Dunán is által, mely árok egy jel . . .”

A tanúvallatási jegyzőkönyvhöz egy kézzel rajzolt térképvázlatot is mellékeltek, amely a Vértes és a Duna közötti területet ábrázolja. Ezen szaggatott vonallal tüntették fel a Zámoly és Ercsi között húzódó árkot, a templom vonulásának útját. Az árok jele alá ezt írták: „Fossatum seu meatus templi”. (Árok vagy a templom útja.)

Az egyik tanú a Nagyszombat melletti Moderdorf községet említette a templom származási helyeként. Fényes Elek 1851-ben megjelent geográfiai szótárában Modersdorf, Nagyszombattól felőrányira fekvő, szlovák lakosságú, katolikus falu szerepel. Szlovákia 1984-ben kiadott térképén Modranka néven tüntették fel Nagyszombattól délkeletre. A község temploma a XVII. század közepe óta híres Mária-kegyhely volt, ami hatással lehetett a mozgó templommal kapcsolatos mondakör meghonosodására is. Modordorfi Boldogasz-zony képe kapcsán ezt írta róla 1836-ban Jordánszky Elek:

„Van Nagyszombat városához közel egy Modordorf nevű falu, a halott Krisztus Urunk koporsója mellett, egy lorétomi ház is építettet az 1654. esztendőben, holott a sok búcsújáró emberek malasztokat is vesznek Istentől szent Anyja törekedése által . . . Azon templom gondviselését Szalkovics Ádám Nagyszombatban lakó esztergomi kanonok, a remete sz. Pál magyar szerzetlen levő papokra bízta, kiknek akkor benn a városban templomuk és klastromuk vala. Arra bízott a modordorfi templomban oldálaslag felállított lorettói háznak és a bold. Szűz faból faragott feketés képenek gondja is . . . Gyakoroltatott igen is a búcsújárók által e helyen az istenes buzgóság addig, míg a paulinusok el nem töröltettek 1786-ban, sőt még azután is, miglen az esztergomi főkáptalan menedékhelyét, azaz Nagyszombat városát el nem hagyá . . .”

A mondát Rosty Zsigmond, Fejér vármegye levéltárosa is bemutatta Egy templomjárás Fejér megyében című, 1859-ben megjelent cikkében. Rosty azt is megemlítette, hogy a szigetújfalusi lakosok körében a monda még a XIX. század közepén is közzsájon forgott. Ők azt állították, hogy a templom kelet felől, az Alföldről jött. Három évvel később Petheő Dénes a Vasárnap Újságban megjelent A Tárnokvölgye és vidéke című cikksorozatában említette meg a mondabeli templomot: „mely a Vértes hegység alján állott, de egyszer csak egy szép éjen felkerekedett, el sem búcsúzott, hanem nyakába vette az utat, s két határon és a Dunán keresztül, átment a Csepel szigetére.”³

Hasonló vallásos legendára bukkantunk Pesty Frigyes XIX. századi kéziratos helynév-gyűjteményében. A Veszprém megyei Halimbáról Vajai István bíró és Raulzi József jegyző 1864-ben ezt írta a földrajzi neveket gyűjtő Pesty Frigyesnek: „a' nyolczadik dülő is réznek használtatik. Ezen dülőben látható egy régi sáncz forma amellyről azt mondja még maig is a' nép, hogy ezen árok azt jelentené, hogy az Angyalok egy kápolnát Andocsról Somogy megyéből hoztak volna Zala megyébe Sz. Lászlóra, s ezen kápolna nyoma hagyta volna maga után azon árkot, Andocstól egész Sz. Lászlóig.”⁴ Ez az adat térben két híres dunántúli

³Rosty Zsigmond: Egy templomjárás Fejér megyében. Delejtű II. 16. Temesvár, 1859. 123—124. old. — Petheő Dénes: A Tárnokvölgye és vidéke. Vasárnap Újság IX. Pest, 1862. 567. old.

⁴Pesty Frigyes: Helynévgyűjtemény. Veszprém megye. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1114.

búcsújáráhelyre, Búcsúszentlászlóra és Andocsra, időben pedig a török korra irányítja figyelmünket. Búcsúszentlászló legendája szerint amikor a hódító török sereg Zala megyét elérte, a menekültek ezen a félreeső helyen húzták meg magukat. Az angyalok, hogy a menekülteket vigasztalják, egy kápolnát hoztak ide. A zarándokok Búcsúszentlászlón a Lorettói Boldogasszonyt, a törökök elleni harc szimbólumát tisztelik.⁵ Andocs legendáját így írta le 1836-ban Jordánszky Elek: „Az andocsi klostromot, és a mellette fekvő templom nagyobb részét gróf Volkra János Ottó Andocsnak akkori földesura, s veszprémi püspök építtette 1725-ben. A templomban, mely a mennybefulvitett Nagyasszonynak van szentelve, ilyen kép látszik, mint a milyent ide rekesztek. A Boldogasszony jobb karján tartja a kisdéd Jézust, mindkettő koronás fővel levén. Mellettük áll két koronás sz. szűz martyr, sz. Agota és sz. Dorottya. A Boldogasszony felett olvastatik: Regina Angelorum, azaz: angyalok királynéja. Sokan régi hagyomány után most is azt tartják, hogy angyalok által hozottak ide ezen templom kápolnája e szent képpel együtt, mint ama názáreti ház, messze földről. Az a régi kápolna mintegy szanktuariuma a templomnak”.⁶ Az andocsi legenda egy másik változata szerint a kápolnát és a kegyszobrot még a törökök betörése előtt, a XVI. század elején hozták el az angyalok Kalocsáról Andocsra.⁷ A legendát az 1930-as években így beszélte el a kalocsai Lüdverc Julis: „A kalocsaji templomban a törökök a Márjához költötték a lovukat. Egyik kargyáva mög is vágta a Márja arcát, most is láccik a fódás rajta. Eccaka főkereködött a Márja, Paksná mönt át a Dunán, két derék angyal vite rúdon; nagyok, óriások. Gyapány, Kél, Uzora, Simontornya, Szakál, Nagynémeti felé möntek. Ahun leütek a fa alá pihenni, az ágak összeborútak oszt fódás fakat. A kápolnához mög hijába akartak templomot építeni, de nem ragad hozzá”.⁸

Az andocsi kápolna legendáját a Mezőföldön is jól ismerik. Ez érthető, hiszen ez a terület Kalocsához és Andocshoz is közel van, s katolikus népe buzgó búcsújárónak számított. Az andocsi búcsújárások a legendát tovább erősítették. Pál Lajosné Szűcs Farkas Veronika 1906-ban Ozorán született, említette, hogy együtt bérmálkozott Illyés Gyulával. Kérésére levelében ezt írta Andocs legendájáról: „En, özvegy Pál Lajosné Ozorán laktam, az 1920-as években hallottam az apósomtól: Kint voltunk az erdőszélen aratni, elküldtek a Kereszt völgybe vízért. Mikor jöttem visszafelé, feltűnt, hogy a buzában két sorban a buzafejek meg voltak hajolva erősen. Kérdeztem, miért van az úgy meghajolva, és azt mondta az apósom, hogy az angyalcsapás. Kalocsáról erre hozták az angyalok a kápolnát, és vitték Andocsra, az ozorai faluvégen letették pihenni. Volt ott egy kút is, melyet szentkútnak hívtak, és szombaton este odajártak imádkozni és énekelni. A másik dűlőben rozso artattunk, és ott is úgy le volt dűlve a roz, és az apósom azt mondta: Látod, ez is angyalcsapás, erre haladtak tovább. Csicsói pusztában megint megpihentek, nagy fényesség támadt, a pásztorok megijedtek, és mondták nekik, ne féljete. Onnan tovább vitték Andocsra. Mikor én Andocsra jártam, a szerzetesek kertjében a két végét láttam a vasrudaknak a kápolna alatt.” Hajdú István az enyingi népszokásokról 1987-ben készített néprajzi pályamunkájában a legendáról ezt írta: „A búcsújáró ájtatosság közé abban az időben különböző hiedelmek, babonák is keveredtek. A jámbor legenda szerint az andocsi kegycápolnát angyalok hozták Kalocsáról Andocsra. A templom mögötti völgyben volt egy érdekes növényű fa. Ahogy a földből kinőtt, kb. 1 méteres magasban, több méter hosszan vízszintes irányban húzódtott a törzse, majd úgy tört a magasba. Az angyalok erre tették a kápolnát, akkor hajlott meg. A fa kérgéből fogóját csinálták, ezt fogfájás ellen tartották jónak... A csodás fát később eltávolították.”

E kápolnák, kegyszobrok csodás áttelepítésében ugyanúgy szerepe volt a török veszélynek, mint Mária házának Názáretből a Fiume melletti Tersatoba, majd az Ancona melletti Loretoba telepítésénél. A legenda szerint Mária názáreti házat is angyalok vitték el a Szentföldet elfoglaló törökök elől Dalmáciába, majd Itáliába a XIII. század végén.⁹

⁵Bangó Jenő: Die Wallfahrt in Ungarn. Wien, 1978. 57. old.

⁶Jordánszky Elek: Boldogságos Szűz Mária kegyelemképeinek rövid leírása. Pest, 1863., 173—175. old.

⁷Bangó Jenő: i. m. 57. old.

⁸Eckert Irma: A Kalocsa vidéki magyarság vallásos népköltészete. Ethnographia XLVIII. 1937. 34. old.

⁹J. P. Kaltenbaeck: Die Mariensagen in Oesterreich. Wien, 1845. 66—69. old. — A. Mohl: Der Gnadeort Loreto in Ungarn. Eisenstadt, 1894. 5—9. old. — Bálint Sándor: Loreto és hazánk. Sacra Hungarica. Kassa, 1944. 28—35. old. — Gaál Károly: Auxilium Christianorum. A lorettói szűz tisztelete Kelet-Közép-Európában. Szolgálat. Eisenstadt, 1983. 58. füzet, 22—28. old.

A templomok csodás áttelepítésének vannak a török veszélytől független, helyi legendái is. A Zala megyei Vaspör Csatár nevű szőlőhegyének lábánál egy templom állt, amit — mivel az árvíz fenyegette — le akartak bontani, s a hegy tetejére újra felépíteni. Meg is kezdtek a munkát, de amit nappal lebontottak és a hegy tetejére vittek, azt az angyalok éjjel visszahordták és újra felépítették. E csoda emlékére tartják minden évben Nagyboldogasszony napján (augusztus 15.) a csatári búcsút, amelyre távoli vidékekről is érkeznek zarándokok.¹⁰ A Karancskezsihez (Nógrád m.) tartozó karancshegyi kápolna a legenda szerint úgy épült, hogy az összehordott építőanyagot, a félig felépített falakat az angyalok egy éjjel egy másik hegycsúcsra hordták át. Az esemény a legenda szerint Árpád-házi Szent Margit idejében, a XIII. században történt.¹¹

Végül azokra a tréfás, falucsúfoló mesékre szeretnék utalni, amelyek a templomtolókról szólnak. E típusba tartozó mesét gyűjtött Berze Nagy János, a Baranya megyei Nagyvátyon és Gaál Károly, az észak-burgenlandi Mosontarcsán.¹² Az utóbbi így szól: „*A tarcsaiak vótak. Most Andau a neve. Nem teccett nekik, hogy a templom hun van. Aszongyák — tovább. Asztán ment a bíró. Levetette a kabátyját. Aszongya — idájjig tolluk el. Hát, ekeszték tóni. Eccigány, meg arrament, ellopta a kabátot. Aszongya — jó van, mer má rajt is van. Má rátótuk*”.

A vándorló templomról szóló, Martonvásár környéki mondának szimbolikus jelentőséget is tulajdoníthatunk. A törökellenes felszabadító háború (1683—1689) után az egykori hódoltság területe visszatér a Felső-Magyarországra menekült lakosság, jönnek a régi és az új birtokosok. Visszaállítják a régi vármegyéket, kiépítik a városi, községi, egyházi szervezetet. Ahogy Magyarország legfőbb egyházi méltósága, az esztergomi érsek Nagyszombatból visszatér székhelyére, a török alól felszabadult Esztergomba, úgy vándorol vissza a monda szerint az egyik Nagyszombat melletti faluból a ráckevei templom is. A mondat megőrző községek lakossága is részben az egykori Felső-Magyarországról származik: Tordasra 1713-ban Pozsony, Nyitra és Turóc megyéből, Martonvásárra 1763-ban Pozsony, Hont és Nyitra megyéből települt lakosság.¹³

Lukács László

Inasból lett a mester, de hogyan?¹

Szakmát tanuló ifjúságunk derékhada ma el sem tudja képzelni a mesterré válás múltbéli módozatait. Hadd mondják el ezt nekik az alábbi sorok, idézve a kor dokumentumait. Izelítőtül és okulásul.

Az első évek. A céhszabályok kötelezően előírták az inaskodást. Általában tíz-tizenkét éves fiúkat szegődtettek inasoknak. Tudunk a XIX. századból visszaélésekről is: a mesterek három—öt—hét—kilenc, sőt másfél éves fiaikat is formálisan inasnak szegődtettek, azért, hogy a nagyszámú jelentkező közül ezeket, amikor a tényleges inaskorba értek, előnyben részesíthessék, a féltve őrzött mesterségüket fiaikra hagyományozhassák.

¹⁰Nagy József: Hegyhát vidéki hangutánzók, mondák és babonák. Ethnographia III. 1892. 66—67. old.

¹¹Barna Gábor szíves közlése.

¹²Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok. II. Pécs, 1940. 399—400. old. — Gaál Károly: Kire marad a kisködmön? Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához. Szombathely, 1985. 329. old.

¹³Wünscher Frigyes: Tordas a Balogh Elemér szövetkezeti mintafalu. Budapest—Debrecen, 1943. 47—49. old. — Pesty Frigyes: Helységnevtár. Fejér megye. Fejér Megyei Történelmi Évkönyv XI. Székesfehérvár, 1977. 287., 237. old.

¹Kivonatos részlet az „Adalékok a székelyudvarhelyi céhek történetéhez a XV. századtól a XIX. század második feléig” c. kéziratból 1964, szerzőségemben Tamás Margit néven. Elhelyezve a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Archivumában románul: Tamás Margit: Contribuții la istoricul breslelor din Odorheiul Mincepind din secolul al XV-lea până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, 1964 manuscris — Az idézett szövegrészek a Székelyudvarhelyi Múzeum egykori levéltárában lévő, a város 16 céhének fennmaradt irataiból valók.

A szegődési díj Székelyudvarhelyen is változott. A XVI. században általában két forintot fizettek, 1628-ban a szücsinas már négy forint hatvannégy pénzt adott, a csizmadiák pedig 16 forintot követeltek az 1769. július 20-i végzésük alapján inasaitól. A szegődési díj mellett a céhbeli mestereket megillető „vendégasztal” szolgáltatásával is tartozott az inas.

Az elszegődött inas sohasem kapott fizetést, viszont a gazdájának kötelessége volt ellátásáról gondoskodnia. A fazekasinasnak járó ruházat „surc”-ból és csizmából állott. A mészárosoknál a tanuló négy esztendeig szolgált, „a gazda csak étellel, köntössel [tartozott neki] és ezen kívül a gazda által nyúzandó Marháknak Szíve és májja légyen a Szolgálattyá jutalma”. Az inasok napi munkaidejét nem határozták meg pontosan, de az előírásokból kitűnik, hogy szabad idővel nemigen rendelkezhettek. Csupán a fazekasok 1745-ben kelt szabálya engedékenyebb: „Két esztendő eltelvén, harmadik esztendőben minden harmadik szombatot a gazdája tartozik neki engedni”. Az inast nemcsak a ház cselédjének tekintették, nagyon sokszor embertelen bánásmódban is részesült.

Az inas háztartási teendőket is végzett. A fazekasinasnak beszegődésekor „eleibe tétessék, úgy mint műhelyt tisztán tartani, a gazdának, legénynek surcát hétfőn reggel tisztán kezibe adni, egy szőva a gazdának, gazda asszonyoknak mindenben szavát fogadni”. Az engedetlen, munkáját elhanyagoló inast pénzbüntetésnek vagy testi fenytetésnek vetették alá.

A XIX. század elején jelentkezett először a tanulóévek letöltése utáni ún. inasi próba, amivel megnehezítették az inasok felszabadulását, hogy a mesterek számának növekedését akadályozzák. A csizmadiainas próbája: „minden nap négy pár csizmat, szarát is tisztességesen és minden hiba nélkül bé tudjon dolgozni, csizmat is alkalmatosan tudjon csinálni”. A szabóinas „minden nap két bérlet [bélet] nadrágot tisztességesen, minden hiba nélkül elkészítsen vagy egyéb munkát, amit ennyi idő alatt meg lehet varrni”. A kalaposinas próbájaként két kalap készítését írja elő az 1814-es szabályzat.

A „felszabadítás taxája” céhenként és koronként szintén különböző volt. A XVIII. század végéig szokásban volt a felszabaduláskor adandó megvendéglés, az ún. „társposhár”.

Legénységben. A felszabadult tanuló inasi levelet nyert, ezzel a legények sorába lépett. Miután fél évig vagy egész esztendeig kötelező módon gazdájánál vagy a céhnél dolgozott, vándorkönyvével vándorútra kellett mennie. A kötelező vándorlás gyakorlata a XVIII. század második felében általános volt Székelyudvarhelyen. A vándorlási idő kezdetben négy év, a XIX. század elejétől átlagosan hat esztendő volt. A vándorló legényeknek a városba érkezésük után a céh atyamesterénél kellett jelentkezniök, aki munkába osztotta őket. A legény a számára kijelölt mesternél tizennégy napig próbáhatet töltött, s ezután az atyamester és látómester beszegődttette szegődési díj ellenében.

A céhszabályok a legények bérezését is meghatározták, ez kezdetben hetibér volt. „Szabólegénynek és mivének is heti bére tizenkét pénz legyen, a szücs legényé tizenhat pénz” — írja az 1613-as szabályzat. Az 1811-ben kelt céhszabályok előírják, hogy a bér mennyiséghez „(. . .) az élelemre megkívántott dolgok árához nem különben a legények serénységéhez és tudományához képest mérje és szabja ki a céh, a commissarius jelenlétében és egyezése szerint”. A gyakorlat viszont mást mutatott. 1811-ben a legény évi fizetése ötven forint, mely nemhogy a céhbeállási díj befizetésére, hanem „köntösre sem elég” — panaszojja Kassai Mihály, a gubernátorhoz küldött levelében. A munkafeltételek is egyre romlottak. A céhszabályok szigorúan megtiltották, hogy mesterlegény műhelyen kívül a maga számára dolgozzék, gondosan körülírták az elvégzendő munkák mennyiségét. A legények téli időben is napi tizennégy-tizenhat órát dolgoztak. A fazekaslegény „a mesterség dolgát szorgalmason végezze, agyagot vessen, mázat öröljön, égessen, fát vágjon”. A szücslegénynek vasárnap „a gazda tartozik hat berbécs vagy juh bőreket kiadni, melyeket szokmányban (szakmányban, darabszámban) a legény felkészítsen s az más öt napokon tartozik őt tisztességes Lájbi bundát csinálni, asszonyember bundát pediglen kettőt (. . .) Reggel öt óraker az munkához fogván estvéli nyolc óráig szorgalmason dolgozzék.” És, ha pontos időben nem állt volna munkába, bére bánta meg, „hétfőn a legény, ha később állna munkába, egy napi bére vonattassék le. Ha kedden fogna dolgozhoz (tehát egy egész napot mulasztana), egész heti bére húzattassék el”.

A mesterlegény tehát csaknem olyan alárendelt és kiszolgáltatott helyzetben élt a mesternél, akárcsak az inas. Olykor testi fenytéssel alázták meg. Különösen a mészáros céh élt ezzel a „reguláló” eszközzel. A mészárszéki tiltott pipázgatásért „testi képpen is büntettetnek” pénzbüntetés mellett.